

Литературни образи на сватбени ритуали

Зофия Кренц и колектив

В три разказа на български прозаисти – *Ветрената мелница* на Елин Пелин, *Наполеон под Вакарел* на Мирон Иванов и *Ритуалът* на Георги Господинов – сцената на действието е българското село, а структуриращият мотив е сватбената ритуалност. Нека разгледаме по ред литературните репрезентации на сватбата във всеки от тези разкази и да потърсим какво ги свързва.

Разказът на Елин Пелин *Ветрената мелница*, публикуван за първи път в списание „Летописи“, кн. 11, през 1902, е в списъка на българските „експонирани културни текстове“, т.е. елементи на културата, които са особено видими, представителни са за етноса като цяло или за определен период от историята му, смятат се за част от „канона“ (на литературата, киното, музиката и др.) или в наши дни са придобили значение (например чрез отличия в значими конкурси). Този разказ е част от списъка на задължителната литература за българските гимназисти от горните класове – още от времето на социализма до днес, въпреки множеството актуализации на учебните програми в най-ново време. Той е не само задължителен, но и любим на българските ученици, които го изучават без досада. С оглед на обучението по български език и литература, съществува голямо изобилие от анализи и разработки на този великолепен разказ, в които се изтъкват достойнствата на проблематиката, идеите, образите, мотивите, композицията, интертекстуалните връзки и т.н. Затова е трудно да се каже нещо ново и по-задълбочено от написаното от българските литературоведи. С какво обаче разказът би бил интересен за поляците, ако се преведе?

Най-впечатляващият за младия полски читател мотив, едновременно универсален и екзотичен, е може би надиграването в танца, в ръченицата, между двамата главни герои. В литературните разработки най-често се подчертава, че тази игра символизира желанието да победиш, да се докажеш, да демонстрираш жизненост и красота, както и това, че си по-добър от другите в нещо. За нас обаче е видно, че тук става дума за уникален елемент на българската сватбена ритуалност – надиграването в разказа е не просто състезание или танц, а облог с брачно свързване, който носи дълбоко символично значение.

Къде е ситуирана случката в Елин-Пелиновия разказ? Мелницата от заглавието на разказа, явяваща се негова сюжетна основа, се намира на ветровитите хълмове в Ихтиманско, зад които величествено се издига Витоша, а в далечината се чернее Стара планина. Това са гледки познати на писателя от детството му, прекарано в село Байлово.

Тоя пущинак с обраснали в бурен до пояса основи, свърталище на боязливи лалугери, зелени гущери и отровни пепелянки, тоя избелял от дъждове и пек скелет, с незалепени и озъбени стени, през които пицят ветрища и хали, макар запустял и изоставен, е единствената ветрена мелница от равно шопско дори до безкрайно филибешко поле¹.

Това сурово и диво място, обхванато от страшна суша, става сцена на романтично ухаждане между двама млади – Лазар Дъбака и Христина, и то пред очите на цялото село, събрало се да извърши молебен за дъжд – ритуалът „пеперуда” или „вайдудул”. Лазар и дядо Корчан, дядото на Христина, са приятели и са се зловили да построят вятърна мелница заради сушата. От разказа разбираме, че старецът има една тревога: защо Лазар, който се грижи за благо на селото, пренебрегва собственото си щастие и защо още не се е задомил? Когато вълнението от приближаващия дъжд нараства и Христина се качва на баира при мелницата, дядо Корчан, донякъде изненадан от смелостта ѝ, не може да скрие радостта си. Опитът му подсказва, че Лазар е привлякъл вниманието на внучката му, и то с взаимност. Христина започва да се закача с ергена и го предизвиква да се надиграват в ръченица.

Ръченицата е народен танц, танцуван по двойки в бързи и неравноделни тактове, който има дълбока културна и символична стойност. За да разберем по-цялостно значението ѝ, трябва да се обърнем към етномузикологията, етнохореологията и антропологията на танца. Според етнолога Тодор Иванов Живков, танцът в своята същност е „играещият телос“² – той представлява израз на тялото като активно, живо и динамично проявление на човешката същност. В класическата фолклорна култура на българите този „играещ телос“ намира своята най-ярка изява в ръченицата, която се свързва с представите за мъжественост и женственост, за съперничество и сътрудничество, както и за физическа издръжливост и хармония между партньорите³.

¹ Е. Пелин, *Ветрената мелница*, 1902, <https://chitanka.info/text/5301> (dostep: 11.01.2024).

² Т. Живков, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000, с. 274.

³ Ръченицата е обезмъртена в известната картина на художника Иван Мърквичка от 1894 г.

В разказа на Елин Пелин ръченицата играе важна роля като символична битка между двамата млади, която в крайна сметка води до брачното им обвързване. Лазар и Христина сключват облог, в който той залага златен наниз, а тя обещава да му пристане, ако загуби. Залогът за Дъбака е висок: ако се предаде пред Христина, той ще се лиши от шанса да се ожени за нея и ще бъде подложен на вечен срам. За Христина загубата би означавала преломна точка в живота ѝ: преход от моминство към задомяване.

След час уморителна игра, изнемощяла и засрамена, Христина се отказва от съперничеството, но спазва обещанието си и дава съгласие Лазар да я заведе у дома си, а той я дарява с обещания наниз. Двата жеста потвърждават обвързването им и променят обществения им статус пред очите на събралите се. Старецът шеговито подкача Лазар за недовършения строеж на мелницата, а той весело му отговаря, че е намерил друга мисия – Христина е неговата нова „ветрена мелница“, т.е. гаранция за сигурност, основа за добър живот и надежда за бъдеще.

Макар и черно-бяла, екранизацията на Елин-Пелиновия разказ във филма *Сиромашка радост* от 1958 година на Антон Маринович не е остаряла — гледайте я! Сцената на ръченицата, е вълнуваща и неповторима с красотата на актьорите, музиката и хореографията. Тя съхранява духа на оригиналната творба, енергията на народния танц и автентичната емоция на участниците в събитието (достъпна в ютюб).

Ихтиманското поле има различни литературни репрезентации: у Елин Пелин е морено от суша, в спомена на османския пътешественик Евлия Челеби (1662 г.) пътят от София до Ихтиман минава през „осеяно с лалета поле“⁴, а в хумористичната фантазия на Мирон Иванов, в разказа му „Наполеон под Вакарел“ (1985) – а Вакарел, гранично село с митница в близост до стратегически важни пътища, е именно в Ихтиманско – ухае на ранно лято:

*Много е хубаво по тия места, там, където се бил спрял Наполеон Бонапарт! Тихо, приятно жужукат мушиците и ти, потен, дишаш дъха на житото и маковете, на някакви кисели тревички и колендро след дъждовете*⁵.

Истински забавен за поляците, с оглед на слабостта им към Наполеон, е сюжетът, в който славният пълководец се появява под обсадения Вакарел, прекарва там

⁴ Е. Челеби, *Пътепис*, прев. и ред. С. Димитров, София 1972, с. 34.

⁵ М. Иванов, *Наполеон под Вакарел* [w:] *Хумористични разкази на български писатели. От Алек до Алеко*, София 2016, с. 120.

едно лято (от юни до октомври 18... година), загубвайки ума си по една местна мома, Генка, а тя в крайна сметка го отхвърля:

И до края на дните си не можел да разбере само едно-едничко нещо — как може да съществува на света жена, която не знае за него, не се интересува от царства и империи, династии и постове и кротко си пасе добитъка, дава ти тялото си, а не те бръсне и за слива, че си бил най-великият император на всички векове. Може би ако Наполеон е търпял поражение, най-истинското е било тук, при момата Генка⁶.

Какво свързва *Ветрената мелница с Наполеон под Вакарел*, освен мястото на действие? Отговорът е: фолклорната ритуалност в контекста на брачното свързване, защото Наполеон си харесва Генка, когато тя отива за вода. Това е утвърдено в българската обредност правило за залюбване, заедно със символичното напиване на вода. Както подобава на император, Наполеон предлага на Генка брак и настоява да я отведе със себе си в големия свят, но тя избира да остане в шопските си работи. Явни са интертекстуалните пародийни връзки на разказа на Мирон Иванов със Славейковата поема „Изворът на Белоногата”, в която красивата българска селска девойка Гергана отказва на османския велик везир да го последва в Истанбул и да стане част от харема му. Ритуалът на залюбването при чешмата във „вакарелската елегия на Наполеон“ е преработен така:

Императорът видял една кобилица, под която имало една друга, яка и сочна кобилица и отзад пак нещо като половин кобилица или други две кобилици и въобще нещо, което задържа очите на военния, свикнал да оглежда гънките на местността... пък и нали кобилицата е малка кобила... eee, хубава мома, мама му стара, исторически хубава, водата в менците се люлее и ненките се люлеят, и люляците ухаят през този късен юни, а момата гледа насмешиливо императора и сякаш му казва: „Нищо не можеш да ми стории, яд ли те е?“⁷.

Така Наполеоновата „мисия: сватба” се оказва невъзможна.

Сватбата е невъзможна и в още един сатиричен разказ от най-ново време – *Ритуалът* на Георги Господинов. По-точно, тя е фикция. Водещ мотив в творбата е този за липсата, за обезлюдената родина, за отсъстващите хора, но – парадоксално – *Ритуалът* предизвиква широка усмивка, защото с фино чувство за хумор разказва за една абсурдна инсценировка – с празнични атрибути, но без реални участници.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, с. 18.

Действието се развива в село, забравено от Бога, някъде в подножието на баира Палигъз, тоест може би в Шоплука, където се прави сватба без младоженци, защото те отдавна са заминали в чужбина. Младите се женят в Канада, а бащата, неспособен да покрие разходите за истинска обща сватба, организира паралелен ритуал в селото. Не само младоженците отсъстват – заминали са и почти всички близки на местните хора: едни са в Италия, други в Гърция, Англия или Канада. Какво точно работят там – никой не знае, а дали са щастливи, остава загадка. Близките, които са останали на село, живеят както могат и отбелязват всяко задокеанско събитие, но без главния герой.

Сватбата е филм за младите – симулация с ритуални символи: оркестър с духовна музика; мъже в бели костюми, напomniaщи сцена от мексикански филм; черги и дарове, намятани по оградата; дълга трапеза с дървени пейки, стигаща чак до обора, покрита с разнообразни шарени покривки; дамаджана с ракия; наконтени сватбари; печени агнета и – най-важното – викове „горчиво“, които трябва да бъдат чути от младоженците по телефона, за да се целунат:

Налейте сега вино на всички. Внимавайте, виното е истинско. Нас с вино не можеш ни уплаши, смее се някой. Хайде сега всеки с чаша в ръка, ставаме, обръщаме се към празните столове на младоженците и заедно викаме: Гор-чи-во! Гор-чи-во! Чакайте, още не, като дам знак. Звук? Готов. Камера? Готова. Ритуалът, 97 сцена, първи дубъл. Снимаме⁸.

Сватбената ритуалност в разказа на Георги Господинов, преобърнатата и фиктивна, има за цел да подчертае разрывите в съвременния свят – обезлюдяването на България, разделените семейства и загубата на непосредствената връзка с корените. Творбата документира социалната трансформация, същевременно интерпретирайки я като болезнено осъзнаване на човешката нужда от споделеност и културни практики, които ни свързват с миналото и помежду ни.

Библиография

Елин Пелин, *Ветрената мелница*, <https://chitanka.info/text/5301>, достъп: 20.03.2024.

Господинов Георги, *И всичко стана луна*, Пловдив 2013.

Елин Пелин, *Ветрената мелница*, 1902, <https://chitanka.info/text/5301>, достъп: 11.01.2024.

Живков Годор, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000.

⁸ Г. Господинов, *И всичко стана луна*, Пловдив 2013, с. 48.

Иванов Мирон, *Напоелон под Вакарел* [w:] *Хумористични разкази на български писатели. От Алек до Алеко*, София 2016.

Челеби Евлия, *Пътенис*, прев. и ред. Димитров Страшимир, София 1972.